

Хүндүлүг номчукчу!

Келир чаа 2003 чылдың I-ги чартында «Шын» солунга чагыдылга чер-черде чоруп турар. Солуннуг болур дизиңерзе, амдыгааштан эгелеп чагыдып алырынче далажыңар.

Чурттакчы чонга чагыдылганың чартык чылда өртээ – 215 рубль, ооң иштинде: чагыдылга өртээ – 100 рубль, чедирилгеши дээш – 115 рубль. Үш айда – 108 рубль.

Организацияларга – 265 рубль, ооң иштинде: чагыдылга өртээ – 150 рубль, чедирилгеши – 115 рубль. Үш айда – 133 рубль.

Өй-шаанда чагыдып алыр дээш далажыңар.

Чагыдылганы почта салбырларында хүлээп ап турар.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелеэн

№ 123 (16581)

2002 чылдың
ОКТАБРЬ 24,
четверг

Ат салган шагы 15.30
Садар өртээ 3 рубль.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

Республиканың №1 эмнелгезиниң нейрохирургия салбырының коллективи бистиң салбырының 30 чыл юбилейинге холбаштыр бисче кичээнгейни угландырып, чедирген улуг деткимчези болгаш дузаламчызы дээш Шериг-оол Дизижикович Ооржак баштаан Тыва Республиканың Чазаанга, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга, Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының депутаттарынга, Кадык камгалал, Күш-ажыл болгаш социал-политика яамыларынга, медицинаның ыяп-ла камгаладылга фондусунга, республиканың №1 эмнелгезиниң коллективинге, профэвилел комитединге, муниципалдык болгаш

консультация-диагностика поликлиникаларының, перинаталдык төптүн, халдавырлык аарыглар эмнелгезиниң, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем кожуннарның төп эмнелгелериниң, «Тыва» КТРК-ның, «ГААО-2» ААН-ниң, ТР-ниң фармакология ажил-чорудулга комитединиң, ТР-ниң Кадык камгалал яамызының эм аймааның шынарынга сертификация болгаш контроль төвүнүн, «Стрела» кооперативтин, «Кооптехтудуг» КХН-ниң коллективтеринге, «Өдүгөн» кафениң удуртулгазынга, а ол ышкыш бүгү өңүктөривиске өөрүп четтиргенивисти илереттис.

Республиканың №1 эмнелгезиниң нейрохирургия салбырының коллективи.

Субботниктер уламчылаар ТҮҢНЭЛДЕРДЕН ИЛЕРЭЭНИ

Тыва Республиканың Чазаа хоорайларны болгаш чурттакчылыг черлерни чагайжыдар болгаш аштап-арыглаар талазы-биле 2002 чылдың октябрь 4 болгаш 11 хүннеринде эрттирген субботниктериниң түннелдериниң дугайында Тыва Республиканың Чазаа Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Е.Л.Осердцовтун медээзин чугаалажып көргөш, мындыг түннелди үндүрген:

— субботниктерге РФ-тин Үндүрүглер болгаш чыылдалар яамызының ТР талазы-биле эргелелиниң, Тыва Республиканың Национал банкызының, №11 техниктиг училищениң, №1, 3, 5, 11, 15 школаларның, «Детский мир» магазинниң, №2 поликлиниканың, Тыва каайлының, №8, 33, 38 уруглар садтарының, ТР-ниң Шүүгү яамызының коллективтериниң эки ажылдааны;

— кызыгаар отрядының, №1 болгаш №2 АТБ-лериң, пассажир АТБ-зинең, «Тываның машина тудушкун», «Тыва сүт» каттышкан бүдүрүлгелериниң, «Кызылдың хлеб заводу» ААН-ниң, «Тываның нефть продуктулары» каттышкан бүдүрүлгениң, халдавырлык аарыгларга удур станцияның коллективтериниң

удуртукчуларының субботниктерже үнмейн, четпес ажылдааны;

— субботниктерни организаастаар болгаш эрттирер талазы-биле Кызыл хоорай чагыргазының, күрсанэпидхайгаарал болгаш экология албанының кошкак ажылдааны демдеглээн.

Кызыл хоорайда участоктары муниципалдык, республика болгаш федералдык яамы, ведомстволарга, өңчүнүң бүгү хевирлериниң организацияларынга болгаш бүдүрүлгелеринге быжыглаар талазы-биле саналды субботниктер организаастаар болгаш эрттирер республика штавынга кириерин чуртталга-коммунал ажил-агый реформазын чорудар ТР-ниң күркомитединге кириерин доктааткан.

Аштап-арыглаан бок-чамны үндүр сөөртүрүнге Кызыл хоорайның автобүдүрүлгелериниң транспортун хаара тударын, өңчүнүң бүгү хевирлериниң машиналарга бензин кудар станцияларының девискээрлерин арыглаарын Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажил-агый яамызынга (Делег) дааскан.

Субботниктерни организаастаарын, эрттирерин уламчылаар ажыл үргүлчүлээр.

ТР-ниң Чазаанда ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫР БОЛГАН

Тыва Республиканың Чазаа Чөвүлелиниң ээлчеглиг хуралы октябрь 22-де болуп эрткен. Аңаа Чазаа кежигүннери 20 айтырыгны сайгарып, чугаалашкан.

«2003-2010 чылдарда Тыва Республикага анык өг-бүлелерни чурттаар оран-сава-биле ханды-арының дугайында республиканың тускай угланышкынын программазының төлевилелиниң дугайында» илеткелди ТР-ниң Аныктар херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң дарга-

зы К.К.Куулар кылган.

Чазаа кежигүннери ук программаны ажылдап кылганы эки дээрзин демдеглээш, ында айыт-тынган ипотека талазы-биле чүүлду чедир ажылдап кылырын сүмелзэн. Чазаа Даргазының бирги оралакчызы А.А.Мельников программаны чедир ажыл-

дап кылыры-биле Е.А.Осердцовка удурткан Чазаа комиссиязын тургускаш, ол айтырыгны ханы сайгарып көөрүн саналдаан.

Мөңгүн-Тайга кожунунун Мөген-Бүрен, Мугур-Аксы болгаш Би-Хем кожунунун Хадын сумузунун социал-экономиктиг байдалын экижидер талазы-биле хемчеглерге хамаарышкан илеткелди Чазаа кежигүннери дыннааш, хүлээп алган.

Игорь ДАМДАК

ЧҮГЛЕ ДҮК БОЛГАШ ЭЪТ ХЕРЕК

Октябрь 22-де республиканың чонундан дүк болгаш эът садып алышкынын дарый организаастаар дугайында селектор хурал болган. Хуралдың ажылын Чазаа Даргазының бирги оралакчызы Алексей Мельников ажыткаш, кожун чагыргаларының болгаш көдээ ажил-агый эргелелдериниң удуртукчуларын, чүнүн-даа мурнунда дүжүт ажаалдазын дүрген доозарын, кыштаглаашкынга белеткел ажылдарын шалыпкын чорударын, республиканың күрүне бүдүрүлгелериниң ажылын ара соксатпазы-биле «Тыва хевис» КУБ-ка дүк база «Тыва эът» бүдүрүлгеге эът дужаарының дугайында айтырыгларны кичээнге алырын чугаалаан. Оон соонда хуралды Чазаа Даргазының көдээ ажил-агый айтырыгларының талазы-биле оралакчызы Виктор Лавриненко улаштыр эрттирген.

Ажыл-агыйларның бүгү хевиринде дүк бүдүрүлгези эрткен 9 айларның түннели-биле 657 тонна азы баш бурунгаар планның 85,4 хуузу болган. Барыын-Хемчик, Чеди-Хөл, Тес-Хем кожуннарның көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери дүк бүдүрүлгезин 100 хуу, Сүт-Хөлдүн араттары 130 хуу, Чөөн-Хемчиктин — 109 хуу, хууда дузалал ажил-агыйлардан Сүт-Хөл, Каа-Хем, Тес-Хем кожуннары 100-тен 104 хуу чедир күссеткенин ТР-ниң көдээ ажил-агый сайыды Николай Алдачи дыңнаткан.

Бо хүннерде «Тыва хевис» бүдүрүлгеге чүгле 31 тонна дүк бар, ам-даа 65 тонна хереглеттинип турар. Ооң директору Буян Ооржактын чугаазы-биле алырга, бо чылын дүк чыылдазы орайтап турар. Ынчангаш дүктү республиканың хереглекчилер ниитилелин таварыштыр садып алыры көрдүнген. Бисте дүк продукциязы барын бар, чүгле оон учет, отчедун шын болгаш үезинде тургузары чугула болуп турар. Көдээ ажил-агый бүдүрүлгелериниң болгаш араттарның, хууда-даа чоннун дүк бүдүрүлгелериниң болгаш ону сайгарарының талазы-биле таарымча чок чоруктары Чазаактын доктаал-саавырларын күссеткенин улуг салдарны чедирип турарын демдеглээн.

Сөөлгү үеде республикада шээр мал дүгүн, шээр-даа, бода-даа малдың эъдин, малдын кежин садып-саарарының талазы-биле ук продукцияны бүдүрүп турар кижилерниң база болбаазырадылга үлетпүрүнүн харылзаштырыкчылары колдуунда бөдүүн чон болуп турар. Оон түннелинде республикадан дашкаар регионнарже бодувустун дүгүвүс, кодан-кодан малывыс эъди чик өртек-биле шуужуп чоруп турарын билер бис. Ынчангаш моон соңгаар шак мындыг чоруктарны болдурбазы-биле республиканың Чазаа чоннун бүдүрген продукциязын бодувуска орулга кирип алыры-биле туда санажылганы кылбышаан, дарый эът, дүк садып алырын дыңнадып турар.

Мал эъдин, дүгүн чик өртек-биле садып алгаш, ол-ла дораан рынок өртээ-биле саарып ап турарларны «земгерерин» соксадыр үе келген. Ынчангаш, бир-тээ, «Тыва хевис», «Тыва эът» күрүне бүдүрүлгелеринге дарый хереглеттинип турар болганда, үстүнде ук продукциялары бар кожуннар дүгүн азы эъдин дужаапкыш, дораан оон өртээ-биле санажып болурунун аргалары барын дыңнаткан.

Моон мурнунда дүк хүлээп ап турган чамдык организациялар алган продукциязының 70 хуузу акаша-биле санажып, артканы аш-чем продуктулары-биле санажып, харын-даа үр үениң иштинде санажырын саададып турган таварылгалар бар. Оон чижээнге «Тыва хевис» КУБ-ту хамаарыштырып болур. Бо хүнге чедир ук бүдүрүлгеге чери «Ак-Чыраа» коллективтиг бүдүрүлгеге 14698 рубль өрелиг.

Түннелинде, дүжүт ажаалдазының сөөлгү медээзин октябрь 25-ке чедир бээрин, алган тараанын бот-өртөөн түннел үндүрерин дыңнаткан. Кол-ла чүве — алган дүжүдүн чажырбайн, оон хемчээлин долузу-биле дыннадыры чугула. База ол ышкыш кыштын соок тыныжы чоокшулап келген төлээде, кажжаа-хорааның септелгеши, кыштагларже сизген сөөртүлгези, кол-ла чүве одаар хөмүрнүн болгаш дус курлавырының сөөртүлгезинче хайгааралды угландыраар.

Келир чылга хамаарыштыр уксаажыдылга ажил-агыйларының болгаш мал лизингизиниң хемчээли улгатканын, ооң-биле каттай чурттаар оран-сава-биле бергедежип турар мал кадарчыларынга тускай бажың-балгат тударынга акшаландырышкын айтыры бердүрүп турарын дыңнаткан. Ниитизи-биле харылзаа таварыштыр болган хуралга кожуннар чагыргалары болгаш көдээ ажил-агый эргелелдериниң ажилдакчылары, бүгү-ле сонургалдыг кижилер киришкен.

Чимисмаа МОНГУШ.

Үнүүшкүннүг хурал

ХАДЫҢ ЧЫТКАН ДАШ
АДААНЧЕ СУГ АКПАС

Чазактың ээлчеглиг хуннери Бии-Хем кожууннун Хадың суурга эрткен. Чазак Аппарадының удуртукчузу Д.-С.Б. Яндактың даргалаашкыны-биле октябрь 11-де эрткен түннел хуралга хадыңчылар-биле «сагыш-сеткилдин ханызындан» чугаа болган. Ооң бичии мурнунда яамы, ведомстволарның удуртукчулары, специалистери аңаа барып, кымга, чүү херек бооп турарын тодараткан.

Хурал адакталып турда, сумунун чону канчап мындыг берге байдалга таваржы бергенин ажылы-биле, харын-даа элээн хөлээшкенин чугаалап турган. Кээргенчиг хомудалдар үнүп турза-даа, суурнун бот-башкарылгазы мындыг аргажок байдалга канчап келгени чиди-биле тургустунган.

Турар чери таарымчалыг, орук-чирик чоогунда-даа болза, суурнун экономиказы сандараан. Ында ажыл кылып шыдаар 325 кижиден үштүн бир кезин, колдуунда-ла бюджет албан черлериниң ажылдакчылары «Хадың» каттышкан бүдүрүлгениң 18 ажылчыны ажылдап турар. 122 пенсионер бар, өскөлери ажыл чок. Суур барык долузу-биле бюджетке азырадып турар, 4 кижии хуу сайгарлыкчы, 2 кижии арат ажыл-агыйлыг. Кат-чимис чыгып, амьдыраар байлак тайганы хээкчи курттар куурарты «чемнеп» каалкан.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак сентябрь эгезинде аңаа чорааш, Чазактың талазындан ооң чонунга дузалаарын шийттирилээн. Хадыңның чону шуут мал тутпастаан, чалгаапайлар эндерик, оор-

лаашкын оон дора апарган. Оорлаашкыннарны милиция шуут сойгалавайн турар, участка шагдаазы безин чок. Амгы үеде «Хадың» каттышкан бүдүрүлгедэ 28, сумуда 380 баш бода мал, 587 шээр мал, 132 чылгы мал арткан.

А тос чыл бурунгаар Бии-Хем кожуун эң тараалаң кожууннарның санынга кирип, 19 муң га тараа культураларын өстүрүп турган. Мал хөй турганындан чылда 2 муң тонна чедир ээти дужаап, байлак мал-маганның Мөңгүн-Тайганы безин ажыр эът дужаап келген. Сүт саалдазының талазы-биле таңдыжылар-биле адааннажып, инектен-не 1859 кг сүттү саап ап турган. Аңаа хадыңчыларның үлүү база улуг турганы чугаажок. Ам канчап барганнары ол?

Элбөкшилдиг хандыргынып чурттаары өг-бүлө бүрүзүндү кызымак ажылындан көстүп турган. Өг-бүлө бүрүзү бүдүн чартык тонна картофельди ажаап ап турган. Саян артында садар деп турган 6 тракторну арай боорда камгалап, арттырып алган. 75 кижии ажыл чоктар төвүндө учетта. Сөөлүгү үш чылда орус 12, тыва 15 өг-бүлелер оон көжүп чоруткан. Олар уругларының салым-чолу дээш, ажыл дилээр дээш чоруткан. Ажылы-биле чугаалаарга, бо

суурнун экономиказы сандараан чер-дир. Суур чагыргазы четпестерни чайладыр шаг-шинээ чок апарган. Мооң ужурунда Чазак аңаа дуза кадар хемчеглерни ап эгелзээн.

Суурга эрткен чыышка Бии-Хем кожууннун удуртукчулары чаңгыс-даа кижиден эки сөс дыңнаваан. Чүгле каргышка таваржыр болган. Кожууннун экономиказы шуут буураан. Экономиктиг болгаш социал инвестицияларның эгидишкенин улуг кижилерге, черлерге бээр. Хөйүн бергеш, хөйүн алыр – бизнестиң негелдези ыңдыг. Мораль талазы-биле инвестиция база ыңдыг негелделиг. Ынчангаш ол талазы-биле Чазактың, ооң Даргазының-даа чонга ол дугайын угаадып турарының ужурунда. Ынчанмыкче бо чыышка ол дугайында эки санал бээрин кым-даа орадалашпаан, харын негелделер кылырынга өйлөшкөн. Мындыг практикадан чайлаар херек. Кат-чимисти, тоорукту, мөөгүлери чыгып, оларны болбаазырадыр бичии цехтер ажыдар, орулга алыр дугайында чаңгыс-даа санал киирбээн.

Чазак хуннери өске кожууннарга болу бээрге, дыка хөй телевилелдерни, бизнес саналдарны чон киирер-дир. Аныктар, үрелип калган уруглар садын спорт залы кылдыр дерип, дискотека аппараттарын садып алырын саналдаан харын, ында багай чүве чок, а ажылдаар черлер тургузар дугайында сөс-даа этпээн. Бүгү-ле ажылды келир үениң салгалдары бүдүрер дээрзинче углап, аңаа олурарга чүү-даа бүтпес. Боттарының күзел-соруу чокта кандыг үлө-херек чогуур, Чазактың деткимчези улуг дузалавайн барып болур.

Көдээге кандыг-даа мергежил хүндүлүг. Хадың суурда тергени дээн ус-шеверлер бар. Ийис уруг – Марина болгаш Оксана ма-

гаданчыг чараш чүүлдерни хол-биле аргып турар, а Кимаа Хорлуг-оолдун кышкы бөрт даарап өөренгенинге кым-даа адаарга болур. Ындыг чижектер кожуунда хөй. Кожазында Аржаан суурда «Аленушка» дээр ийи каът уруглар садынын ойбак сонгалары, республиканың №4 профтехучилищезиниң филиалы ам шуут чаа чүве дег кестүр. Училищени бо чылын 25 тракторист-механизатор доозар. Арыг-силиг, чылыг, чырык. Үлегер алыр черлер олдур. Суму чагыргазының даргазы Лариса Сенги (Аржаанда) бо чылын 12 тонна картофель үрезин чонга шыгжаткан. Бо чылын Күш-ажыл яамызындан алган үрезиниң эгиткен, келир чылын бодунун үрезини тарыыр. Хлеб быжыраар черни ажылдаткан. Эки чүүлдерден чүге үлегер албазыл?

Хадында «технар» рыногу чүден-даа мурунап турары кымны-даа дүвүрөтпейн турары элдептиг. Бир бажын кижилер-ле кудумчуларда ыят чогу-биле садып турар. Тус черниң интеллигенциязы безин оон чалданмас. Пенсиялар болгаш пособиелер алыр хуннерде бо чуунду хем дег агып чыдар. Кажан кырганнарның пенсиязы төнө бээрге, «бизнес» соксавас, харын улам калбарар, «сервис ачы-дузасын» көргүзө бээр: 50 азы 100 граммнап садар дивес силер бе. Чыдыг спирт садыглаашкыны кожууннун суур бүрүзүндө калбарган, арагачыларже «сагыш човаашкын» бедик денелде туруп турар. Чижең садыгчылар боттарын рынок кижилери кылдыр көрүп мактанырлар-даа. Саарлып билер кижилерже сагыш човаачал, хергелел рыногунун өскөрлүп турарын эки билер «үлегер» ап, «эки дуржулгазын» өөренип алыр кижилер ол. Ол черде байдал мындыг дүвүрөнчиг бооп турда, Хадың суму чагыргазының дар-

газы Юрий Бичижик чүну бо-дап, көрүп турар кижии ирги?

Аржаан суурнун хоочун чурттакчызы Чамзырын акый бир солун бодал «оскунупканын» дыңнадым. «Тайга-сыннар эдээнде суурларга чүге сыын азырап болбазыл? Кижии бо-даарга кандыг-даа чарыгдал үндүрбөс, 15 га черни долгандыр кажалааш, азырап эгелээр ол-ла. Чүгле чөпшээрел херек чүве-дир. Кыдаттар мы-йысты улуг өртег-биле садып алыр».

Үнелиг санал ол-дур. Сыын өстүрери бисте хөгжүвээн ажыл. А Даг-Алтайда сыын азырааш, акшаны эндере ап турар. Ында сыын өстүрер 16 улуг ажыл-агыйлар бар, 800 чыгы кижии ажылдап турар, бир кижиниң айда алыр шалыңы 4 муң рубль. Алтайның сыын өстүрүкчүлери чылда Мурнуу Кореяге 24 тонна сыын мыйызын саткаш, 6 млн. доллар орулганы ап турар. Сыыннарны Канаданың, Чаа Зеландияның ажыл-агыйлары көк тараан шынааларда өстүрүп турар. А бисте ол дугайында бодал безин чок.

Үр үеде канчаарын, чүну кылырын орадалашпайн турган хадыңчыларга ТР-ниң Чазаның үнүүшкүннүг хуралы хөй бодалдарны оттурган хире. Бистиң амьдыралчы чугула айтырлыгырымысты Чазак шийттирилеп турар аларган-дыр, чо-ванчыын деп бодалды суурнун чону билген. А суурнун айтырлыгларын шийттирилеп, кижилерни ажылче хаара тудуп, уштап-баштаары суму чагыргазының херээ-дир деп чүвени суму чагыргазы база билген. Хомудал кылып, хол салдынып болбас. Чыткан даш адаанче суг акпас болгай.

Альберт ХОМУШКУ.

ДҮРГЕН ХӨДЕЛИР
ОТРЯД

РФ-тин Күрүнениң каайлы комитетиниң дужаалы-биле 1999 чылдың июль айда Тываның каайлы албанынга дүрген хөделир тускай даалга күүседир отрядты тургускан.

Ук отряд 35 хар чедир назылыг, ооң мурнунда иштики херектер органныңга ажылдап чораан, шериг албан-хүлээлгезин эрттирип каалкан аныяк кижилерден тургустунган. Отрядтың дайынчылары күш-шыдал, моральдыг мөзү-шынар талазы-биле база берге байдалда дүрген шийттир хулээп ап шыдаптар тускай шийтилгени эрткен.

Отрядтын дайынчылары боттарының мурнунда салдынган албан-хүлээлгезин өске-даа эрге-хоойлу органныңга-биле бир демниг күүседип турар.

2002 чылдың 9 айының дүрген хөделир тускай даалга күүседир отряды республиканың эрге-хоойлу органныңга-биле кады 4 тускай угланьышкынның операцияны, планда

көрдүнгөн 159 хемчегни ботландырып чоруткан. Каайлы хыналдазын оюп, хоойлу-дүрүм хажыдып, транспорт болгаш өске-даа бараан саарылгазынга хамаарыштыр 51 хемчегни алган. Отрядтың дайынчылары кызыгаар чоогунда кожууннарга эрге-хоойлу камгалаар органныңга ажылдакчылары-биле кады 32 оперативтиг-истелге хемчеглерин чоруткан. ОШАЧКИ ажылдакчылары-биле 29 хайгаарал ажылы чоруттунган. Практиктиг дуза көргүзери-биле отрядтың дайынчылары «Хандагайты», «Цаган-Тологой» автомобиль эрттирилге пунктуларынга 12 удаа четкен. Акша-хөрөңгини инкассацияларының талазы-биле 16 хемчегни ап чоруткан.

Каайлы ажылдакчыларының чоруткан хемчеглериниң түнелдинде, каайлы эрттирилге пунктузунга сезинчиг хамаатылар туттурган. Оларның чүгүндө 400 грамм частыр бүдүмелди хавырған. Ол хамаатыларга хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче хоойлузунун 188 чүүлүн езугаар кеземче херээн оттурган.

Игорь ДАМДАК.

Ооржак ХУНАШТААР-ООЛ –
КОМПАКТ-ДИСКИДЕ

Тываның улустун хөөмейкизи Хунаштаар-оол Сүрүңович Ооржак дириг чораан болза, бо чылын 70 харлаар турган ийик. Ынчалзажок ол кайгамчыктыг өткүт, тода сыгыт-хөөмейин чүс-чүс чылдарда дириг арттырган. Ооң херечизи – бо хуннерде тыва хөөмейиниң шинчилекчизи Зоя Кыргысовна Самдан Москвага чаа компакт-дискени бижидип эккелгени.

Ол компакт-дискде Х.Ооржак-биле хөөмей-сыгыт дугайында интервью, тыва черниң ховар үннүг оглуңун күүсеткен яңзы-бүрү хевирниң боостайры бар. Мону дыңнаан кижии

бүрүзү, шынап-ла, хөөмейин төрүттүнген чери Тыва дээрзин биле бээр. Чүге дизе Х.Ооржактың кайгамчыктыг үнүндө аңгыда, мында сураглыг сыгытчыларымыс: Геннадий Тумат,

Идамчап Хомушку, Сундукай Монгуш, Сорукутук Кыргыс, Геннадий Чаш, Олег Куулар, Федор Тау, Мерген Ондар оларның сыгыды база бижитинген. Компакт-дискени уран чүүл эртемнериниң кандидады З.К. Самдан «Херектээр» деп ниити ат-биле үндүргөн. Архив материалдарындан эгелээш, кылдынган онзагай бо ажыл тыва чонга бараалгаттынган. Ук компакт-диск үнген соонда, сыгыт-хөөмей Тывага тывылган дээрзин З.К. Самдан эртем езузу-биле тодараткан.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.

ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатасының бирги сессиязының үшкү хуралы Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатасының хуралдаар залында октябрь 30-де 9 шакта болур.

Хун айтырыгы:

1. «Тыва Республиканың Чазак Даргазының ораалакчыларын томуйлаарынга чөпшээрел бээр дугайында» Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатасының доктаалының телевилелиниң дугайында.

2. «Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» ТР-ниң хоойлузунун телевилелиниң дугайында.

3. «Кижиниң эргелериниң талазы-биле Төлээлекчи дугайында» ТР-ниң хоойлузунун

телевилелиниң дугайында.

4. «Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязынга хөй-ниитиниң төлээлекчилериниң дугайында» ТР-ниң хоойлузунун телевилелиниң дугайында (бирги номчулганы).

5. «Тыва Республиканың Чазаның дугайында» ТР-ниң хоойлузунун телевилелиниң дугайында.

6. «Тыва Республиканың Чазак Даргазының статусунун дугайында» ТР-ниң хоойлузунун телевилелиниң дугайында (бирги номчулганы).

7. «2001 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун күүселдезиниң дугайында» ТР-ниң хоойлузунун телевилелиниң дугайында.

Тыва Республиканың Чазааның ДОКТААЛДАРЫ

2002 чылдың 9 айларында Россия Федерациязының Пенсия фондузунун Тыва Республика талазы-биле салбырының бюджетин күүсеткен

дугайында

2002 чылдың октябрь 16

№ 772

Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1.2002 чылдың 9 айларында Россия Федерациязының Пенсия фондузунун Тыва Республика талазы-биле салбырының бюджетин күүсеткен дугайында РФ-тиң Пенсия фондузунун Тыва Республика талазы-биле салбырының эргелекчизи В.О.Оюнун информациясын хүлээп алыр.

2002 чылдың III кварталында Тыва Республикага чонун социал-демографтыг кол бөлүктөрүнүн талазы-биле кижги бүрүзүгө онааштыр чурттап болурунун адаккы хемчээлин

доктаадыр дугайында

2002 чылдың октябрь 15 № 765 Кызыл хоорай

«Тыва Республикага чурттап болурунун адаккы хемчээлиниң дугайында» Тыва Республиканың 2001 чылдың июль 9-та №1138 Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1.2002 чылдың III кварталында Тыва Республикага чурттап болурунун адаккы хемчээлин Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызының база Тыва Республиканың күрүнениң Статистика комитетинин киргенин езуугаар мынчаар доктаадыр: чонун кижги бүрүзүгө онааштыр – 1900 рубль; күш-ажыл кылып шыдаар кижилерге – 1992 рубль; пенсионерлерге – 1453 рубль; уругларга – 1939 рубль.

2.Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

3.Бо доктаал ону албан езуугаар парлаан хүнден күштүг болур. **Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.**

ТОС АЙЛАРНЫҢ БЮДЖЕТ КҮҮСЕЛДЕЗИ

2002 чылдың январь-сентябрь айларда Россияның Пенсия фондузунун (РПФ) баштаар чери Тыва Республикада пенсия салбырына орулгалар талазы-биле күш-ажылчы пенсияның камгаладылга кезеңи төлээрине 181,6 млн. рубль, күш-ажылчы пенсияның чылыда кезеңге – 31,5 млн. рубль, өске-даа кирилделерден 30,6 млн. рубль кирип план көргүзүлгө берген. Оон ангыда РФ-тиң Пенсия фондузундан күш-ажылчы пенсияның бааза, камгаладылга кезектерин төлээрине болгаш күрүнениң пенсия хандырылгазынга 671,9 млн. рубльди, хуусаа бетинде пенсияларны төлээрине 0,3 млн. рубльди бээрин көргөн.

Тос айларның дургузунда салбырның бюджетинде 956,1 млн., ооң иштинде РФ-тиң Пенсия фондузундан 690,2 млн. рубль кирген.

Отчеттүг үеде пенсия хандырылгазынга керек кырында чарыгдал 856,9 млн. рубль болган. Ооң иштинде:

— күш-ажылчы пенсияның бааза кезеңи төлээрине чарыгдал 305,9 млн. (35,5%), күш-ажылчы пенсияның камгаладылга кезеңи төлээрине чарыгдал – 419,7 млн. рубль (49%) болган;

— күрүнениң пенсия хандырылгазының талазы-биле пенсияларны төлээрине чарыгдал 130,2 млн. рубль (15,2%) болган.

Чаңгыс аай пенсия албанының учедунга 84,5 муң пенсионер турган, оларның 44 хуузу назылап кырааш пенсия алыр кижилер, 16,5 хуузу – инвалид, 19,5 хуузу – азырадыкчызын чидиргени дээш, 20 хуузу – күрүнениң пенсия хандырылгазының пенсионерлери болур.

«Россия Федерациязынга күш-ажыл пенсияларының дугайында» 2001 чылдың декабрь 17-де № 173-ФЗ Федералдыг Хоойлуга дүүштүр отчеттүг үеин дургузунда күш-ажылчы пенсияның бааза болгаш камгаладылга кезектеринге компенсацияны февраль 1-де 6,5 хуу, август 1-де 9 хуу өстүргөн.

Бистин республикада пенсияның ортумак хемчээли 1224 рубль 24 көпөк болган. 2002 чылдың февраль 1-де долу өзүлдө 107 рубль 13 көпөк болган.

Индексацияларны чорутканының түңнелинде пенсия төлээрине чарыгдалдын айда лимиди 105 млн. рубль чедир өскөн. Чыл эгезинден бээр пенсия төлээрине чарыгдалдар лимидиниң өзүлдө темпизи 124,4 азы 20,6 млн. рубль четкен.

Пенсия кылдыртыр 3,5 муң билдиришкин кирген, оларның 85,6 хуузу пенсияны чаа кылдыртканнар.

Тос айларның дургузунда күрүнениң федералдыг албандуужаалдарына ажалдап тургаш, пенсия алган 52 кижилерге федералдыг бюджет хөреңгизиниң күсели-биле ниити түңү 1,3 млн. рубльди немей төлээн.

«Кайгамчык чедишкенини

болгаш Россия Федерациязының мурнунга онзагай ачы-хавыязы дээш РФ-тиң хамаатыларына ай санында материалдыг немей хандыраар дугайында» 2002 чылдың март 4-те №21-ФЗ Федералдыг Хоойлуну боттандыраар талазы-биле чон ортузунга тайылбыр ажылын салбырның болгаш эргелелдерниң ажилдакчылары чоруткан. Ол дугайында материалдарны «Шын», «Тувинская правда», «Центр Азии», «Эфир» солуннарга парлаан. Бөгүнге чедир кайгамчык чедишкенини болгаш Россия Федерациязының мурнунга онзагай ачы-хавыязы дээш шаңналдарлыг 25 кижини илердип, тыпкан. Оларның иштинден 4 кижги – Социалисттик Күш-ажылдыг Маадырлары, 4 кижги – РФ-тиң Күрүне шаңналдарының лауреаттары, 17 хамааты Ленин ордени-биле шаңнаткан кижилер бооп турар. Октябрь 1-ге чедир немелде материалдыг хандырылганы 7 хамаатыга төлээн. Чарыгдалар 56,6 млн. рубль болган. Бо Хоойлуга дүүштүр Ленин ордени-биле шаңнатканнарга немелде материалдыг телевидирлери 2003 чылдың январь 1-ден эгелеп төлээр.

Назылап кыраан болгаш ажил кылып шыдавас хамаатыларга социал камгаладыг девискээр программасынга 8465 муң рубльди чарыгдалан.

Адресстиг социал дузаламчыны ақшаландырыарының чарыгдалынга 432 муң рубльди көргөн, октябрь 1-ге чедир ооң 76,8 хуузу шүңгээди алган. 2002 чылда бо сорулгага 2001 чылдаазындан 167 муң рубль хөйүнү үзүп берген.

Чарыгдалдарны дараазында угландырышкынарга кылган: инвалидтерге материалдыг дузаламчыга болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринин Тиилелге хүнүн байырлаарына 79,8 муң рубль берген, азы 2001 чылдагы денелге ден. Ниитизи-биле 441 кижиге дузаламчыны көргүскөн.

Улуг назылыгыларның хүнүн демдеглээрине 63,4 муң рубльди чарыгдалан.

Инвалидтер хүнүнүн хемчеглерине 69 муң рубль чарыгдаларын көргөн.

2002 чылдың 2-ги чартында 267 пенсионерге «Достоинство» солунну 91 муң рубль-биле чагыдып берген. 2001 чылда 70 муң рубльдиң чагыдылганы кылган.

Материалдыг дузаламчыны чаңгыс угда көргүзерине 122,6 муң рубльди берген. Ооң иштинден 100 муң рубльди РПФ-ниң доктаалын езуугаар, Чечен Республикага террорга удур операцияларга өлгөн дайынчыларның өг-бүлелеринин кижигүнерине төлээн.

Чонун социал хандырылгазының күрүне болгаш муниципалдыг стационар албан черлеринде турар назылап кырааннарның, инвалидтерниң амьдыралын экижидер чарыгдалдарга 8033 муң рубльди үзүп берген,

ооң иштинде дериг-херекселдер, үр хуусаалыг ажыглаар чүүлдер, мебель садып алырынга 3133,0 муң, капитал септелге чорударына – 4900,0 муң рубльди берген.

2002 чылдың октябрь 1-ге чедир үзүп берген лимиттерни 64 хуу күүсеткен. «Жилье» КХН Бүрениң психоневр бажың-интернадында эр улус чыдар бажыңның дээвириң септээн, чылыг дамчыдар черин кылган. Дерзиг-Аксында уругларның психоневрология бажың-интернадының кол корпусунун одалга системазын капитал септээн, котельяда «Универсал-6» деп үш котельду солаан. Назылап кырааннарның болгаш инвалидтерниң Сукакта тускай бажың-интернадынга 873 муң рубльдин технологтуг болгаш медицина дериг-херекселдерин садып бээрин эгелээн. Хайыраканда бажың-интернатка – 657 муң, Кызылда бажың-интернатка – 1370 муң рубльди дериг-херекселдер садарына үзүп берген.

Кижилер учедунун талазы-биле алырга, пенсияже хуусаа бетинде үнер эргени берип турар стажтыг, камгалаткан кижилериниң данызын чыгган. 8 айлар дургузунда 138 муң хууда медээлерни чыгган болгаш ажилдап кылган, оларның 130 муңу – стаж болгаш 2001 чылда шалың дугайында, 8 муңу – документилер хыналдаларының түңнелдеринге эдилгелер болган. Чыл эгезинден бээр стаж болгаш ажил телевидиринин дугайында 33,5 муң медээлерни хынаан, ооң иштинде 1998-2000 чылдарның медээлери 28,4 муң болган. Хыналдаларның түңнелдерин езуугаар 8153 медээлерге эдилгелерни кылган, олардан стажка хамааржыр 4116, ажил телевидиринге хамааржыр 3653 эдилгени кириген. Учет системазында кирген, камгалаткан кижилерниң бүрүткээшкенин ылавылап, анкеталарны 14 муң кижиге кылган, хоолгалар алыр дээн 1400 билдиришкини ажилдап кылган, 7,8 муң кижги камгаладылга херечилелдерин солуткан, оларның аразындан 5,5 муң кижги адресстерин тодараткан.

Агар саннарда байдал дугайында 8,9 муң дилег билдиришкин кирген (эде санажылга кылыры-биле), чыл эгезинден бээр 7,9 муң ушта бижидилгелерни берген. Оон ангыда боттарының агар саннары-биле таныжыксаан кижилерге 1029 ушта бижидилгелерни белеткээш, берген.

НИИТИ ТҮҮНЭЛ. 2002 чылдың 9 айларында ТР-ниң пенсия салбыры бюджетин мынчаар күүсеткен: **ОРУЛГАЛАР** – бюджетте бадылааны – 915,9 млн. рубль, күүсеткени – 956,1 млн. рубль, күүсеткен хуузу – 104,4.

ЧАРЫГДАЛДАРЫ – бюджетте бадылааны – 896,9 млн. рубль, күүсеткени – 862,1 млн. рубль, күүсеткен хуузу – 96,1.

2002 чылдың 9 айларында Россия Федерациязының социал камгаладылга фондузунун Тыва Республика талазы-биле девискээр салбырының бюджетин күүсеткен дугайында

2002 чылдың октябрь 15 №766 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1.2002 чылдың 9 айларында Россия Федерациязының социал камгаладылга фондузунун Тыва Республика талазы-биле девискээр салбырының бюджетин күүсеткен дугайында медээни хүлээп алыр.

2.Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

3.Бо доктаалды күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Чазааның социал-политика айтырыгларының талазы-биле эргелелинге дагыт.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаа «2003-2005 чылдарда Тыва Республиканың чонун тус черниң телевидение болгаш радио дамчыдылга программасы-биле спутник системазын дамчыштыр хандыраар» тускай сорулгалыг республика программасының телевиделиниң дугайында» № 758 доктаалды 2002 чылдың октябрь 15-те хүлээп алган.

Ук доктаалды езуугаар Тыва Республиканың чонун телерадио дамчыдылгазы-биле спутник дамчыштыр бүрүн хандыраары-биле республиканың тускай сорулгалыг программаның телевиделин чүлдүзүнгөн.

Бо программаның күрүне чагыкчызы Тыва Республиканың Чазаа болур.

Тыва Республиканың республика бюджетиниң хөреңгизиниң күсели-биле 2003-2005 чылдарның тускай сорулгалыг программаның даңызынга 9,0 млн. рубльди айттып, кирерин ТР-ниң Экономика яамызынга дааскан. ТР-ниң Саң яамызы 2003 чылдан эгелээш, бо программаны боттандыраарына бюджеттен ақшаландырышкыны республика бюджетиниң телевиделинге кириер.

Республиканың тускай сорулгалыг программаның телевиделин бадылаары-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга кириер.

Тыва Республиканың медицинаның ыяап-ла камгаладылга системазынга хамаатыларның эргелерин хандыраар болгаш камгалаар талазы-биле таарыштырылга чөвүлелиниң составын бадылаар дугайында «ТР-ниң Чазааның 2001 чылдың март 26-да № 325 доктаалыга өскерилгелер кириер дугайында» № 767 доктаалды Тыва Республиканың Чазаа 2002 чылдың октябрь 15-те хүлээп алган.

Бо доктаалды езуугаар таарыштырылга чөвүлелиниң составына ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының албан-хүлээлгезин күүседип турар А.Т. Конгарны, кадык камгалал ажилдакчыларының профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң даргазы Е.В. Черногровоту, Кадык камгалал яамызының килдис начальниги Л.М. Оюнун кириер.

Таарыштырылга чөвүлелиниң составындан Ч.Ч.-Д. Ондарны, Х.К. Чамзыны, В.Н. Ширипейни үндүргөн.

Тыва Республиканың Чазаа Кызылда Енисейниң солагай талакы эринде дачаларга милицияның пунктузун тудары-биле 2002 чылда Мөген-Бүрен суурга тудар дээн 2 квартиралыг бажыңның лимидиниң күсели-биле 200 муң рубльди ТР-ниң Чазааның тудуг инвестиция эргелелинче шилчидер дугайында № 773 доктаалды 2002 чылдың октябрь 16-да хүлээп алган.

Солагай талакы эрикте турар дачаларга милиция пунктузун тудар инвестиция программасында автобус доктаар орукту узатканы-биле ону асфальтылаарын көргөн.

Тыва Республиканың Чазаа 2002 чылда «Алдын тывыкчыларының «Ойна» артели бүдүрүлгө кооперативинге алдын тыварының чөпшээрелин 100 килограммга улгаттыраар дугайында № 760 доктаалды 2002 чылдың октябрь 16-да хүлээп алган. Ынчангаш «Ойна» артель 2002 чылда ниитизи-биле 633 кг алдынны тывар.

Тыва Республиканың Чазаа 2002 чылда «Восток» деп кызыгаарлаттырган харысалгалыг ниитилелге алдын тывыжы чорудар чөпшээрелди улгаттыраар дугайында (Улуг-Шанган участогунга) № 761 доктаалды 2002 чылдың октябрь 15-те хүлээп алган. «Восток» ХАН 2002 чылда 26 килограмм алдынны тывар.

Теплицалыг өөрөдиге чери

ЧЫЛДЫГ, ЧЫРЫК

Кызылда № 4 школаның директору Л.А.Огнева Кызылда башкы институтунун биология-химия факультетин 1983 чылда дооскан. Башкы, биолог эртем-билиглеринге ол шуут чалгынналган болгаш ол ада-иелер-биле сырый харылзаалыг. Эртемнер аайы-биле кадрларын эң быжырымчалыгы-биле четчелээн. Профессионал билиглер бедидеринин арга-хевирин тып ап турар. Школаның ишти-даштын дерип-шимээни аян-шинчилиг. Арыг, көрүштүг өрээл, коридор, булуң санынга бо кижиниң кылаштап, магадап туруксаазы келир.

Шимел, каастап каанында артык чүүл барык чок. Урели берги дег чүүлдерни ажилчын хептиг эр бир каш ажилчыннар катап-катап кылып турарын көрдүм. Эжиктер, соңгалар, изиг болгаш соок суг дериг-херекселдери кирип келген бо кижиге ойнаарак дег көстүр. Соок күштөлип-даа келирге, школаның бүгү класстары, чер иштинин чылыг, суг оруктары быжыг камгалалда. Кедергей соокта-даа школа башкыларга, өөреникчилерге чылыг, чырык болгаш таарымчалыг бүгү байдалын магадылап келген. Келир кышка база ол бүгү таарымчалыг болуру баш удур магадылаттынган. Ол дээрге директорнун ачы-хавыязы.

Бо чылдың октябрь 17-де «Шын» солуннун көдээ ажил-агый килдизиниң дилээ-биле редакцияга аалчы бооп келгеш, школа директору ажил-ижи-биле таныштырган. Солуннун аалчызы — Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады Людмила ОГНЕВА:

ка чарлай азыптар. Чогум «ындыг-мындыг» үр-чар-даа чок. Өөреникчилер боттарының ат-алдарын харааш, озалдавас дээш кызыптар. Ол дээрге чаш, элээди кижжи бүрүзүнүн чаа, эки болгаш чараш талаже өрүтүрүтүшкыны-дыр. Олар дег сагылга-чурумну негелдеге дүүштүр шиңгээдип алыр кижилер ховар деп билер мен.

Өг-бүлезиниң байдалы чединмес, долу эвес өг-бүлелерниң ажи-төлү, социал байдалы куду школачыларга хамаарылга школада ээ-хайыралыг. Чээрби шаа уругну халас чемгерип турар бис. Шак ындыг

— Кызыл — төрүттүнген, өскөн, күш-ажылым эгелээн хоорайым. № 4 школаны 1978 чылда доостум. Төрээн школамга директорлай бээрин бодавайн-даа чордум. Бо өөрөдиге чери өске школалардан ылгал-даа чок. Харын-даа чамдык школалардан «чыдып каалдаа» турар янзылыг. Ооң бир чылдагааны — өөрениксээн кижжи бүрүзүн хүлээп ап турарымда. Класстар-комплекттер саны 45. Өөреникчилерниң кандызын-даа бисте «аартыктавайн» турар. Школачыларның иштинде кандыг-даа төл бар, оларның шуптузу менээ хайыралыг болгаш эргим.

Өөреникчилер ортузунда адыг-чарыш чоруп турар. Ооң организакчылары — школачыларның боттары. Башкылар, ада-иелер дашты-биле дөзөвилей айтып турар болбайн аан, башкарылга херек кырында барык көзүлбес. Чижээ, эртенги озалдаашкыннарны дежурныйлар даңзылай бижээш, чараштыр кылган көргүзүг самбыраларында бир булунчугаш-

күзеп, бодап турарым болза, амгы салгалга эрткен он чылдагы дег экономиктиг сандараашкын болу берзе, бөгүнгү кижилер дег олар белеткел чок болбас. Эки белеткелдиг оол, кыска кандыг-даа бергелер шаптык-моондак эвес. Чүге дээрге республикавыс чер, суг болгаш арыг агаар-биле чурт иштинде эң байлак девискээр.

Мээң үе-чегелеримниң амыдыралының деңнели деңдески эвес. Ылаңгыя сула салдына берген чоруктарның уржуу-биле тыпты берген социал чидигленишкин чуртта, ол ышкаш республикада барык бир дөмей болу берген. Ооң уржуу-биле психиктиг өзүлдөзи чыдып калган, карааның шоо четпес өөреникчилер өөренир класстар школада он бир болуп турар. Оларны анаа школага өөрөдиге черле ажырбас деп билер мен. Мээ-медерели чоорту анаа деңнелче көдүрлү бээринин чаңгыс эвес барымдааларын көрдүм. Шуут кордал чок болза, байдал ангы.

Чаш, элээди назынныгларга чылыг, чырык, ээ-хамаарылгалыг болуру — башкы кижиниң ыдыктыг хүлээлгези. Ада-иелер, ниитилелдин ээ-хайгаарал чогу-биле Кызылда он-он чаш, элээди назынныглар аас-кежик чок болуп турары билдингир. Бөгүнгү хайгаарал чок артканнар эктинден элеп, хырнындан аштап чоруур. Күрүне, ниитилел бо чорукту чавырылдыларының

чорудугларын тып чадап тур. Шуут шийтпирлеттинмес, болдунмас деп айтырыг турбас. Бирги ээлчегде, эрге-хоойлу чорудугларын тус чер байдалдарында эде көөрү, таарыштыр кылыры, кандыг-даа чүүлду аттыг, адрестиг болдулары негеттинип турар. Ол чажыг эвес. Мугур №11 соңгулда округунун соңгукчулары мени кордакчыларның аразындан шилип ап, Дээди Хуралдын Хоойлужудулга палатазынга бадылаан.

Хоойлужудулга палатазының хөй-ниитиниң айыыл чок чоруу, корум-чурум болгаш кызыгаар чоогунун талазы-биле айтырыглар көөр комитетте ажилдап тур мен. Төрээн школам, ында ажы-төлүн өөрөдиге турар ада-иелерниң эрге-ажыктары дээш туржур мен. Билчишкин, дугуржулга, демниг кады ажылдажылга албан тургустунар. Ажылдавышаан, хоойлу чогаатчырынга киржири солун болбайн аан. Амыдыралды билер кижиниң, эрге-хоойлу тургустукчунун үүле-херектери бүдүнгүр болурун практика көргүскөн.

Назы четпээннерниң корум-чурум үрээшкыннери бо-ла таваржыр. Өй-шаанда хемчеглер алыры ооң моон соңгаар болурун соксадыр. Таарымча чок бичиле чүүлдер уламчылааш, кем-херектер үүлгедиринге чедирер. Амгы үеде өөрөдигезин ара каапкан, берге кижизидилгелер чер-черлерден келгеш, Кызыл хоорайның чуртталга

бажыңнарының, өске-даа черлерниң чылыг оруктарында (белдирлеринде) доктаай берген. Оларны улуг назынныг, доктаамал чурттаар черлери чок кижилер ажыглап турар. Бо талазы-биле чамдык барымдааларны соңгукчуларым менээ каш-даа удаа дыңнадып келген.

Башкы кижжи болганымда, шак ындыг чаңгыс-даа назы четпээн чок турарын чедип алыксап турар мен. Эрткен он чыл дургузунда социал байдалдың чидигленишкиннери кем-херек үүлгедир чоруктарны каш дакпыр көвүдеткен. Таарымча чок бо болушкун ниитилелдин иштинде хамчык болу берген. Күрүне деңнелдиг, эртемге үндөзилеттинген хемчеглерни чорудары негеттинип турар. Дээди Хуралдын Хоойлужудулга палатазының хөй-ниитиниң айыыл чок чоруу, корум-чурум болгаш кызыгаар чоогунун талазы-биле комитет үстүнде тургустунган айтырыгларга хамаарыштыр хоойлуларны чогаадып кылыр. Аңа бар дуржулгамны, билиглеримни үндүрүп, кижжи бүрүзүнге таарымчалыг байдалды тургустур дээш депутат хүлээлгелеримни ажыглаар мен. Ынчан школа амыдыралынга экижишкинче угланышкын көстүр деп идегеп оорар мен.

Аралчор ОКСУР
чугаалашкан.

байдалда оларның хензиг-даа буруузу чок деп миннишкинни арткан өөреникчилер эки билер. Школа чанының участогу, ында теплицаның ажыын билип тур бис. Ол бүгү ажылдарны биология башкызы, хүндүлүг Ольга Викторовна Логинова эргелеп турар. Участокка, теплицага бүдүргөн продукцияның бир кезин саарылгаже чорудары көрдүнген. Оон холда кирген орулга-биле школага ажыктыг эт-херекселдер садып алырдыр бис. Чижээ, шлангылар, лейкалар дээш, өске-даа херектиг чүүлдер.

Школа чанының участогу, теплицавыс өөреникчилерниң практика эрттирер, күш-ажылга өөренир чери болу берген. Чыл санында-ла, теплица ажыл-агыйынга 350 өөреникчи ээлчег езугаар практика эрттирер. Олар класстар аайы-биле туруптарлар. Шагда магат чок. Мээң

Даарта — Каайлы ажилдакчыларының хүнү КОЛ ПАРТНЕРУВУС — МООЛ

Тыва шаг-төөгүден тура моол, кыдат чон-биле бараан-сараан саарылгазын чорудуп турган. Ол үеде Тывага деңизилээн кыдат лаң, пың, яншаа, моол төгерик саарылгага чоруп турза-даа, олар чүгле ийи-чаңгыс бай-хөреңгитен кижилернин холунда турганы-биле бөдүүн чон шай, таакпы, чигир-чимис, ине, чинчи-шуру болгаш өске-даа барааннарны садып алырда, кыдат, моол садыгжылардан холда "лаң-пың" чок турганындан саарылганың натуралдыг орнажылгазы-биле чорудуп турган.

Шагдагы Тывага удур-дедир бараан саарылгазы бар болганы-биле үндүрүлгелер чыылдазы база бар турганы билдингир. Ол үеде кожуун чалаңнары—каайлы болгаш үндүрүг ажилдакчылары бооп турган.

Амгы үеде бурунгу тыва сөс "каайлы" уттундурбаан. Шагдагы үеде дег ийи чурт аразында садыг-экономиктиг харылзаалар шапкынчып эгелээни-биле каайлы албанының ролу катап база улгаткан.

— Каайлы ажилдакчыларының профессионал байырла-лынга уткуштур бо чылдын 9 айының көргүзүглери ниитизи-биле өзүлдегил болганы бисти өөртүп турар. Федералдыг бюджеттин орулгалыг кезеэнче кызыгаар таварыштыр кирген, үнген дадывырлары 19 млн.159,5 муң рубль четкен. Эрткен 2001 чылда чүгле 8 млн. 712 муң рубльге дең турган. Бо сан-түннү эки көргүзүг деп санап турар бис. Бо чылдын октябрь 1-де тургускан отчетта план күүселдезин 129,4 хууга күүсеткен бис. Эрткен чылдын көргүзүг 110,2 хуу турган. Оон алгаш көөрге, ажылывыста кудулаан көргүзүглер чок. Каай-лы албанының ажилдап турар чери — Тываның девискээри болгай. Ынчангаш өске чурттардан болгаш Моолдан бараан-сараанны бистиң девискээ-ривисче кирип турар болганда, ажылывыс аайы-биле каайлы пунктуларынга хыналдаларны чорудуп турар бис. Ынчан кээр-де, бистиң ажылывыста ниитизи-биле даштыкы бараан эргилдези-нин көргүзүглери өзүп турар. Ниити сан-түндөн алгаш көөрге, даштыкы бараан эргилдези 1,7 катап өскөн, акша-төгери-к деңгелинге көөр чүве болза, 7 млн.198,9 муң америк доллар болур. Эрткен чылын бо көргүзүг чүгле 4 млн.169,4 муң америк долларга дең турган. Деңзи талазы-биле өзүлде эрткен чылын 13 муң тонна турган болза, бо чылын 20 муң 791 тонна чедир өскөн. Даштыкыже үндүр сөөртүр (экспорт) барааннарның көргүзүглери эрткен чылын 3 млн.137,6 муң америк долларга дең турган болза, бо чылын ол көргүзүг ийи катап өскөн, азы 5 млн.633,6 муң америк доллар четкен. Даштыкыдан кирип сөөрткен (импорт) бараанна-рының өзүлдези 1,5 катап өскөн азы 1 млн.565,3 америк доллар четкен. Эрткен чылын бо көргү-зүг 1 млн.32 муң америк доллар турган. Экспортче үндүрүп турар барааннарга аш-чем проду-кциясы, кондитер кылыглары болгаш автотранспорт, импорт барааннарның эт, дүк хамаар-жыр. Бо чыл дургузунда бистиң республикавыс даштыкы эконо-миктиг харылзааны чүгле Моол-биле чорудуп турар.

— Сөөлгү каш чылдарда ийи чурттуң аразында садыг-экономиктиг харылзааларның хөгжүп турарының чылда-гааны чүде деп бодаар силер?
— Маңа бистиң ресубли-

кавыстың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактын эки түннелдиг, бурунгаар көрүштүг ажилда-нын онзалап демдеглээр апар. Эрткен чылын Тыва Республи-каның Чазак Моолдун кызыгаар чоогунда аймактары-биле хөй санныг дугуржулганы кылган болгай. Ол дугуржулгаларның тодаргай, практиктиг күүселде-зинден бо көргүзүглер улгадып турар. Кол партнёрбус база чоок бооп турар.

— Оон аңгыда, ТР-ниң Чазак Даргазы Шериг-оол Дизижи-ковичиниң кылып чоруткан ажылының түннелинде, РФ-тиң Чазак №1045 доктаал хүлээп алган. Ында айытканы болза, Тываның кызыгаар частогунга делегей стандартынга дүгжүп

хөгжүүрүнүң барымдаазы бар.

— Мээң дыңнааным-биле алырга, Ш.Д.Ооржак Моолга чорааш, ийи чурт аразынга Чазак деңгелинге дугуржулгаларны кылып чоруткан. Удавас чаа туттунган "Шара-Суур" эрртирилге пунктузун таварыштыр бистиң республикаже дириг малды сүрүп эгелээр. Ынчан биске, тыва чонга, таарымчалыг үе келир боор дээрзинге идегел улуг. Ол бүгү ажил мал уксаажы-дылгазын экижидеринге, мал бажын өстүреринге ажыктыг, оон ыңай малдың сүдү, кежи, эъди-даа херелеттинип болур болгай. Оон аңгыда Ш.Д.Ооржак Моолдун Чазак-биле энергетика-даа, орук-даа талазы-биле дугур-жулгаларны кылып чоруткан деп

Тыва Республиканың Каайлы албанының хүндүлүг ажилдакчылары!

Профессионал байырлалыңар-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының өмүнээзинден чүректиң ханызындан изиг байыр чедиргенивисти хүлээп ап көрүнер!

Күрүне мурнунга Каайлы албанының ужур-дузасы аажок улуг. Каайлы ажилдакчыларының күш-ажылының түннелдеринден, Силерниң ажилды эки билиринерден, профессионал ажылыңардан, принципаалдыг болгаш харысалгалыг болуруңардан чурттуң экономиктиг айыыл чок чоруу улуу-биле хамааржыр.

Силерниң шынчы болгаш ак сеткилдиг ажылыңар, даандырган ажил-херекти профессионал болгаш күрүне езузу-биле көрүп, эки ажилдап турарыңар дээш өөрүп четтиришикнин илередирин чөпшээрер көрүнер.

Ажылыңарга чедишикнинерни, амыдыралыңарга быжыг кадыкшылды, аас-кежин, чаагай амыдыралды күздөвис. Бо кайгамчык хүнде, силерниң бүгү амыдыралыңарга өөрүшкү-маннай, чаагай ажил-херек болгаш чырык бодалдар бүргээр болзун. Чаагай-ла болзун!

Хүндүлел-биле,

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы В.ОЮН.

турар дериг-херекселдиг эрртирилге пунктуларын тудары болуп турар. Ону тударынга хөй түннүг акша-төгерики РФ-тиң Күрүне-ниң каайлы комитеди үндүрүп берген. Ук доктаалдың күүселде-зи бо хүннерде көскү. Эрткен чылдың декабрь айда "Хан-дагайты" эрртирилге пунктузун, бо чылдың июль 27-де "Цаган-Тологой", "Шара-Суур" эрртирилге пунктуларының тудуглары ажылталга кирген. Бистер каайлы талазы-биле тускай эртемниг-лерни соңгаартан чалап алгаш, ук эрртирилге пунктуларынга ажылдаары-биле 30 кижини өөреткеш, аъткардывыс. Бо каай-лы эрртирилге пунктуларының ажылы моон-даа соңгаар улам

дыңнадым. Бо ат салдынган дугуржулгалар херек кырында күүсеттинип турары бистиң республиканың, оон иштинде кызыгаар чоогунда кожуун-нарның экономиказын хөгжүде-ринге таарымчалыг салдарны чедирип турар деп бодаар мен.

— Моолга эрткен чылын мал-маган ящур аарыындан аарып турган болгай. Оон кээп турар эътти ветеринар эмчи-лер хыналдага ап турар бе?

— Кызыгаар таварыштыр эртип турар эътти, кешти, дүктү, малды кызыгаарның эмчилери хыналдага ап турар. Кызыгаар-жыларның ажил-чорудулгазы-ның угланышкыны биске хамаарышпас аңгы федералдыг

Россия Федерациязының Чазак Төп болгаш Мурнуу-Чөөн Азия күрүнелери-биле чурттуң аразында садыг-экономиктиг харылзааларны хөгжүдери-биле Азияже "соңганы" ажыткан.

2001 чылда республика амыдыралыңа чугула ужур-уткалыг "Хандагайты" ийи талалыг автомобиль эрртирилге пунктузун, 2002 чылда "Цаган-Тологой", "Шара-Суур" каайлы эрртирилге пунктуларын ажыткан. Каайлы эрртирилге пунктуларының ажыттынганы-биле кызыгаар чоогунда кожууннарның инфраструктуразы хөгжүлдениң оруунче кирген.

Каайлы пунктуларын таварыштыр үнген, кирген дадывырлар, чыылдалар чылдан чылче өзүп турарын Тываның Каайлы албанының начальниги, полковник А.А.Шаалы бадыткап турар. Каайлы ажилдакчыларының профессионал байырлалының бүдүүзүнде биске берген интервьюзунга Александр Александрович ажил-чорудулгазының дугайында мынчаар чугаалады:

орган болгай. Ындыг-даа болза, оларның сөөлгү медээзинден алырга, Россияның болгаш Моолдун мал эмчилери кады демнежип алгаш, мал-маганы хынап турар. Бо талазы-биле байдал сөөлгү үеде чүгээртеп турар. Мал-маганың хыналда-зының түннелдери бир ай болгаш билдинип кээр деп дыңнадыг бар.

— Эрртирилге пункту-ларын таварыштыр чогуур ужур-луг декларация-документиде айытпаан барааннар сөөртүп, кем-херек үүлгедип турар хамаатыларга хамаарыштыр кандыг ажил чорудуп турар силер, Александр Александрович?

— Бо 2002 чылдың дургу-зунда эрге-хоойлу камгалаар органнар-биле кады 108 опера-тивтиг-истелге хемчеглерин чоруттувус. Чүгле буттарывыс күжүвүс-биле 67 хемчегни бутандырдывыс. Каайлы дүрүм-нериниң хажыдышыкыныңга хамаарыштыр өске эрге-хоойлу камгалаар органнар-биле кады "Перевал", "Заслон", "Рубеж", "Акциз" операцияларын чорут-тувус. Каайлы дүрүмнерин хажытканы дээш 149 үүлгедиглер бүрүткеттинген. 2002 чылда каайлы албанының истелге килдизи 6 кем-херек үүлгединге хамаарыштыр кеземче херезн оттурган. Бо чылдың 9 айының дургузунда 171 административтиг хажыдышыкыннар бүрүткеттин-ген, оларның иштинден 22 адми-нистративтиг хажыдышыкыннар эрртирилге пунктуларын ажы-дыпканының соонда бүрүткет-тинген. Бо көргүзүглер эррти-рилге пунктуларының ажылынга хөгжүлде улгаткан тудум эвээ-жээр ужурлуг. Ниитизи-биле бо 9 айлар дургузунда 1 млн.396,8 муң рубльге торгаалды онааган.

— "Кадрлар шупту чүвени шийтирилээр" дээр болгай бис. Кадрлар талазы-биле байдалар кандыгыл?

— Ажылывыстың база бир угланышыкыны — кадрлар беле-леткели. 2002 чылда Россияның Каайлы академиязынче бистиң каайлы албанындан 2 кижини кирип алган, 2 кижини ол академияны дооскаш, чедип келген. Ниитизи-биле академияда бистиң 6 ажилдакчыларывыс өөренип турар. Ол ышкаш ажилдакчыла-рывыстың билиин бедидериниң талазы-биле ажилды база чору-дуп турар бис. Бо чылын Тываның Каайлы албанынга 28 ажилдакчы билиин бедиткен, 3 ажилдакчы-выс Красноярск хоорайга курс-тарны эрткен. Бо чылын каайлы албанын быжыглаары-биле 30 өөредилге олудун бистиң каайлы черинге үндүрүп берген.

— Силерниң ажылыңар чымшыгы, берге-дир. Ажил-дакчыларыңар дыштаныр черлери бар бе?

— Мында сауна, спортзал бар. Шөлээ үезинде бистиң ажилдакчыларывыс Кара далай, Москва дээн чижектиг улуг хоорайларга дыштанып ап турарлар. Ажилдакчыларывыс-тың ажы-төлүн безин улуг хоорайларны көрүп алзын дээш оларның дыштанылганының үезинде чорудуп турар бис.

— Александр Александрович, интервью бергениңер дээш четтирдим. Удавас келир РФ-тиң Каайлы ажилдак-чыларының профессионал байырлалының хүнү-биле база ноябрь 17-де болур Тываның Каайлы албанының тургус-тунганындан бээр 10 чыл болур юбилейин таварыштыр че-дишикнинерни күздөм.

Игорь ДАМДАК.

Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының 67 дугаар сезону ажиттыгган

ИЙИ ДАКПЫР БАЙЫРЛАА

Октябрь 18-те В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры бодунун көрүкчүлеринге 67 дугаар сезонунун көжегезин ажиткан. Чаңчыл езугаар ол кезээ сценага “Хайыраан бот” “хааннаан”. Тыва чогаалдың чоргааралы, өлүм чок тураскаалы бооп арткан “Хайыраан бот” улуг-бичии чоннун кичээниги, сонуургалындан кажан-даа дүшпес дээрзин ол кезээ көрүкчүлөр шыгырт долу зал бадьткп турар.

Дараазында хүн, октябрь 19-та, аныяк чогаалчы Эдуард Мижиттин бижээни “Кым сен, Сүбедей маадыр?” деп шиизин театрының артистери көрүкчүлөргө бараалгаткан.

Үстүнде адааным ийи шиини тыва сценага В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының кол режиссеру, ТР-ниң алдарлыг артизи Алексей Ооржак тургускан. Оонагында: “Эгил, эжим, эгил”, “Чиргилчиннер”, “Сес ынак херээжен”, “Дирде-макто” деп солун шиилерни Алексей Кара-оолович көрүкчүлөргө белекке сөңпөп тургусканын билир бис. А.К.Ооржактың шиилерин чүгле тыва көрүкчүлөр эвес, а Россияның ангы-ангы регионнарында чоннар, культура ажилдакчылары, коллегалары эки билир. Тывага келген аалчылар — уран чүүлдүн ажилдакчылары Алексей Ооржактың ажилдарын көргөш, ону “гениалдыг режиссер” деп үнелээнин дыңнаан, билир бис. Аңаа чоргаарланмас аргавыс чок.

67-ги театр сезонунун ажилдышыны — А.К.Ооржакка ийи дакпыр байырлал болган. Ол-ла хүннерде Алексей Кара-оолович 50 харлаан. Чартык чүс чыл чурттап келгеш, ажил, амьдыралын кым-даа түңнөп, сайгарып көөр апар. Бо аныяк кол режиссерун кылып келген чогаалдык күш-ажылының дүжүдү арбын, сүүзүнү амданныг. Тывавысты, тыва театры Россияга болгаш даштыкыга алдаржыдарына оон киирген үлүү улуг дээрзи маргыш чок. Оон чижээ: түрк дылдыг чоннарын аразында театр көрүлдө-

зинге В.Көк-оол аттыг театр дээди шаңналды (Гран-при) чаалап алганы; “Окно в Европу” деп бүгү-российжи мөөрейниң “Культура” деп номинациязынга тирикчи болганы; “Сибирский транзит” фестивалга чедиш-кинниг кирешкенин хамаарыштырарга-ла четкир. Бо мөөрей, фестивалдарга бистиң театры-высты бүгү Россияның уран чүүл мастерлери кичээнге ап, сонуургап турар апарганы чугаажок. Бо бүгүнүн түңнелинде В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының кол режиссерун олбо республикаларның театрлары бодунче чалап, шии тургузарынче чалап турар апарган. Кожакелбээ, төп регионнарың театрлары-биле, коллегалары-биле харылзажып, бот-боттары аразында дуржулга солчуп деп чүвениң ачызы онза улуг болдур ийин. Ону бистиң республиканың Чазаа билеп, театр, филармонияны, уругларның коллективтерин деткип, кайы-бир мөөрей, фестивалдарга киржир арганы берип, акша-төгөрик-биле хандырып турарын өөрүшкү-биле демдеглес аргажок.

Тыва көрүкчү Алексей Ооржакты чүгле режиссер эвес, а кино, шии артизи деп эки билир. Оон ойнаан рольдарын улуг сонуургал-биле көрүп келген болгаш утпаан. “Алдан дургун” деп кинода ойнап турар тыва артистерден Алексей Ооржак биле Каадыр-оол Сагдының ойнаанын кымдан-даа артык деп үнелесээр чордум.

1978 чылда Москваның Щукин аттыг дээди училищезин доос-

каш кээп турар үеде Алексей Ооржак чаңгыскурсчулары-биле кады “Ынакшааннарның амы-тынынга четтингени” деп япон шииге кол роль Дзихейни ойнап келгенин магадап көргөн ийик мен. Кол маадырны аңаа башкыларының берип кааны база таварылга эвес болганы ол-дур. Ынчан-на Алексей Ооржактың кижилерниң мезү-бүдүжүн ол олчаан дамчыдып шыдаар, көрүкчүлөрнү бүзүредиптер шынарын башкылары эскерип турганы ол.

В.Көк-оол аттыг театрга шукинчилер доозуп кээп турар үеде тыва театрың үндезилекчилери — Кара-кыс, Максим Мунзуктар, Николай Өлзей-оол, Хүргүлек Коңгар, Борис Бады-Сагаан олар ойнавышаан турган. Артистерниң саны-даа эмгежок. Бир шиини ийи-ийи бөлүк тургускаш, аңгы-аңгы кожуун, сумуларже гастрольдап үнүп чоруп турганнар. Кады доозуп келген чаңгыскурсчулары болгаш еске-даа чаа дооскан профессионал артистерге рольдар чедишпейн турары, оларның талантызы долузу-биле ажиттынмайн “үжүленип” чыдары дээди режиссура курстарына өөренип алгаш келген Алексей Ооржакты дүвүретпес арга чок болган. Ынча хөй күш турда — хөй артистер турда, оларның сценаже үнүксээн күштүг күзели турда, канчап келир-келбес роль манап олулар боор. Аныяктарны эвилелдээш аңгы “Күзел” театрын тургузуп алганнар. Алексей Ооржактың удуртулгазы-биле аныяк артистер бергелерге торулбайн, куп-курут черден театры тургузуп, чонунга боттарының уран талантызын бараалгадып эгелей бергеннер. Чалыы, чараш артист оолдар, кыстарны Тываның бүгү чурттакчылары улуг сонуургал,

өөрүшкү-биле уткуп алган. Боттары идик-кептерин дааравышаан, бичии уругларын эдертип алган, шиилерге кириштирип, ынак мергежилдинге сеткилинден бердингенин олар үр үениң иштинде бадьткп келдилер. Хөй каасталга, эт-сөп чокка-даа, чоннун сагыш-сеткилин доюлдур — ыгладып, каттыртып, өөртүп болур чүве-дир дээрзин көрүкчүлөргө олар шыңзыдып шыдаан. “Дуруяа чүглери” деп япон шиини “күзелчилерниң” ойнап турганы караамда чуруттунуп арткан.

Кызыл-Мажалык ортумак школазына өөренип тургаш, чаңгысклассчылары-биле концерт, фестивалдарга Алексей Ооржак киржип чораан болбайн аан. Кызыл-Мажалыктың Культура бажыңына база ажылдап четтигипкен. Ынчалза-даа ылап-ла профессионал артист болу бээр мен деп ол бодавайн чораан. Ынчан кады ажылдап турган улуг акылары, угбалары оон талантызын эскерип, улаштыр өөренири-биле шылгалда дужаарын сүмелээрге, оларны хомудатпазы-биле “шенеп” дужаап чорупкан. Хоочун культура ажилдакчылары ылап талантыны кайын чазарлар ийик, шынап-ла, Алексей Москваның Щукин училищезинче кирип ап, аңаа өөренир аас-кежиктиг болган. Ол үеде эгелеп театр уран чүүлүнге ол бүрүнү-биле кезээ-мөңгөде чүрзэн берипкен. Чараш чүүлге ынак, ыры-шүлүк, чогаалга сонуургалдыг болурунга школадан-на кижизиткен башкыларынга, кады ойнап-хөглеп чораан чаңгысклассчыларына ынакшыл болгаш хүндүткел оон сеткилин долуп чоруур. 50 харлаан байырлалында чаңгысклассчылары, чаңгыскурсчулары, бүгү төрөл-дөргүлү, чоок кижилери театр долдур чыгып кээрге, канчап өөрүсө боор. Алексей Ооржак ол кезээ аас-кежик,

өөрүшкүден улам чалыткп, он сес харлыг оолдар дег, чик адак ойнап турганын көрүкчүлөр магададыс.

Юбилярга байыр чедирери-биле ТР-ниң Чазак Даргазы Шериг-оол Дизиживич Ооржак сценаже үнүп келгеш, чылыг, чымчак сөстөрнү чугаалап, байыр чедиргеш, аңаа “Тываның Улустун артизи” деп бедик хүндүлүг атты тывысты. Байырлал манаан, онза чараш оюн-тоглаа манаан көрүкчүлөргө ол езулуг манавааны кайгамчык өөрүшкү болду. Дидмиттиг адыш часкаакшыннары үр-ле чаңыланды. “50 харлында Улустун артизи” деп бедик атты алыры улуг ааскежик болгаш харысалга-дыр дээрзин айытпышаан, Шериг-оол Дизиживич оюн-баштак-биле катый мынчаар алгап-йөрээди: “Улустун мен дээш чүгле думчук тыртылып болбас болдур ийин. (каттырар). Бистиң В.Көк-оол аттыг театрымыс моон сонгаар-даа киришкени мөөрей, фестивалдардан чүгле Гран-при шаңналдарны эккеп турар-ла болзунам!”

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттары Хонук-оол Монгуш, Таисья Куулар, Күрүне Думазының депутаты Чылыгыч Ондарның өмүнээзинден, дузалакчызы А.А.Ондар, ТР-ниң Культура яамызының, күрүне филармониязының, театрың төлээлери аңаа байыр чедирип, суй белектерни, боодал чечектерни тудусту. В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистери Алексей Кара-ооловичге белек кылдыр оюн-баштак концертти бараалгаткан.

Улуг шаңнал-биле, Алексей Кара-оолович!

Светлана БАЛЧЫР.

ЧУРУКТА: театр коллективи 45-ки сезон ажилдышының соонда (1980-81 ч.ч.)

Редакцияның архивинден.

Бижикчи дугайында сөс

«Шын» солуннун редакциязынга бир кырган чагаа эккелген. Боду дыка чугаакыр кижичи болган. Ол «Шын» солунну 50 чыл үзүктел чок чагыдып номчуп келген, ол чокка чурттап шыдавас хоочун номчукчу Базыр-оол Чадаалайович Сарыглар болган.

Кырган-биле бичии чугаалажырымга, ооң ажыл-ишчи оруу дыка солун болду. Шериг албаны эрттирип турган үезинде Венгрияга үймээни басчып, интернационалчы хүлээлгезин күүсеткен. Аныяанда, 1952 чылда, Кызыл хоорайга садыг школазы дооскан. Оон эгелээш-ле, республиканың садыг шугумунга барык 45 чыл ажылдаан. Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Улуг-Хем кожууннарда райпо, рабкооп даргалап

дыка үр ажылдаан. Чаа Шагаан-Арыг хоорай ажиттынып, ынаар баштайгы өг-бүлелер көжүп кирип турда, Базыр-оол Чадаалайович Ленин орденниң эдилекчизи Содунам деп кижичиле (фамилиязын, адазының адын сагынмаан) чаа хоорайның кожаазын үзе кезип турганы дыка солун.

Совет кооперацияның тергиини, «Күш-ажылчы шылгарал» орденниң болгаш өске-даа хөй шаңнал-макталдарның эдилекчизи, 72 харлыг Базыр-оол Чадаалайович Сарыглар амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада-даа болза, анаа олуруп шыдавайн, Кызыл хоорайның улус судунда улус төлээзи бооп 9 чыл ажылдап чоруур.

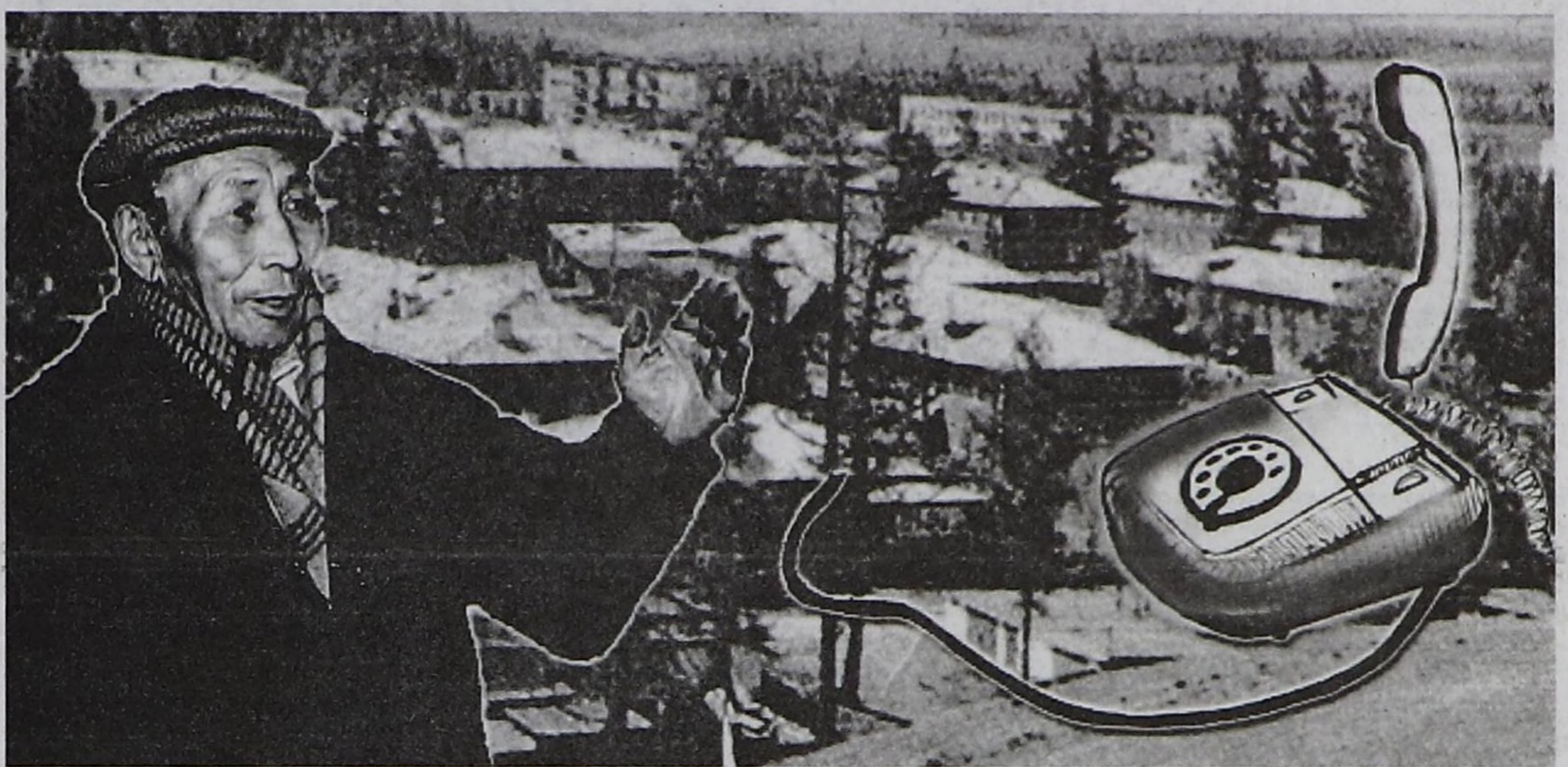
Борис ОНДАР.

ХАРЫЛЗАА ЧОКТА ХАЛАЛЫГЛА

Сукпак — Кызыл кожууннун эң улуг суурларының бирээзи. Ында эмнелге, кырганнар бажыны, уруглар садтары, школа, сөөк далганы хоюдар завод, садыг кооперативи, библиотека, садыглар, совхоз конторы, суму чагыргазы дээш, оон-даа өске албан черлери хөй.

Ук суурда Михаил Чадаалайович Сарыглар үш удаа суму чагырыкчызы кылдыр улаштыр соңгуттуруп, сумузунун чону дээш кызымаккай ажылдап чоруур. Ооң кызымак чүткүлүбиле суурнун чонунун хөй кезии эвээш-биче-даа бол, хөй, өшкүлүг, 2-3 инектиг апарган. Ам күскү үеде эскерип көөргө, бажыңының чанында малынга кышкы чем белеткеп, сараат салып албаан өг-бүлелер дыка эвээш. Суур чонунда ниитизибиле 3 муң ажыг инек, 200 ажыг чылгы болгаш хөй, өшкү, хаван, дагаа оон-даа хөй бооп турар. Михаил Чадаалайович сумузунда кырган, пенсионер, инвалид, ажылдап шыдавас кижилерге хөмүрнү дүжүрүп берип, өске-даа чүүлдер-биле шыдаар шаабиле дузалажып турар. Суурнун корум-чурумун тутарынга школа башкыларын, херээженнер чөвүлелин, квартал даргаларын эвилелдеп, чуруму багай кижилерни хурал-суглааларга тургузуп, чугаалажып, дээштиг хемчеглерни ап турар. Ук сумуда орустар, татарлар, буряттар, якуттар, тывалар дээш, кандыг нация чон ол суурда чок дээр. Суур, шынап-ла, хөй чурттакчылыг.

Ол хирезинде ында телефон харылзаазы чок. Хөй чурттакчы-

лыг суурга хенертен чүү болу бербес деп, «дүрген дуза», шаг-даа-медээни-даа чон хереглей-ле бергей. Мал оорлаар чорук Сукпакка бо-ла болу бээр. Шаг-даа кыйгырып, изиг дээреси-биле истедир дээрге телефон харылзаазы чок. Кижичи суг аарый бээрге, суурнун чону машина-балгаттыг улуска чанып-чашпыр, оларның хөлгези-биле аараан кижичин Кызылга эмнелгеге чедирер.

Мурнуку чылдарда Сукпак суурга телефон харылзаазы турган. Чон чүгле Кызыл-биле эвес, Москва, Ленинград-биле безин чугаалажып турду. Телефон харылзаазының үзүлгөн чылдагааны

— харылзаа шугумунда шоолуг эвес черде кабельди чазый, хүнүн бодаар кижилер оорлааш, өнүг металл хүлээп ап турар черге садылканы. Бя ол каш акша дээш чонун безин бодавас, бүдүн суурнун телефон харылзаазын чок кылып каар, чөгенчиг-ле кижилер аравыста чурттап турар-дырам. Ол оорларны Кызыл кожууннун шагдалары дилээш-даа, тыппаан. Сукпак суурнун телефон харылзаазын республиканың электри-харылзаа чери: «Кылыр бис» — деп азап-ла турар. Суму чагырыкчызы Михаил Чадаалайович ол албан черинге каш-даа четкен. Дүктүг чүве бол-

за, тазаргы дег болган. Электро-харылзаа чериниң амгы даргазы Валерий Чанзанович Салчак сөөлгү үеде сукпакчылардан шуут дезер апарган. Бо сайзыраңгай үеде барып-барып найысылалдан ырак эвесте хөй чурттакчылыг улуг суурну телефон харылзаазы чокка арттырып алгаш, электрохарылзаа чериниң даргаларының амыр-шөлзөн чоруп турарын кижичи кайгаар. Кызыл кожууннун чагырга чериниң даргалары бо айтырыгны база тоомчага албайн турар.

Ынчангаш Сукпак суурнун чону Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шериг-оол Дизи-

жикович Ооржактан суурга телефон харылзаалыг почта салбырындан ажыдып бээрин дилеп турар. Ук суурда почта чери кылп болур бажың-даа, анаа ажылдаар тускай мергежилдиг аныктар-даа бар. Бо дилегни Тыва Республиканың Чазаа, Даргавыс Ш.Д.Ооржак дарый шийтпир-лептер боор деп, сукпакчылар идегеп турар.

Базыр-оол САРЫГЛАР,
күш-ажылдың хоочуну.

ЧУРУКТА: «Шын» солуннун хоочун бижикчизи Б.Ч.Сарыглар.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН
тырттырган чуруу.

ЭР ХЕЙЛЕР, «ЭРЕСТЕР»!

Терлиг-Хая сумузунда «Эрестер» уруглар сады бар. Даштын-дан көөргө, агартыр чугайлап каан, чаңгыс каът бажың. Долгандыр арыг-силиг. Иштинче кире бээрге, чылыг, чырык. Бичии спорт залын боттарының күжү-биле кылып алган. Мында езулуг эрес-кежээ коллектив ажылдап турар деп чүве илден.

Бо садик 1971 чылда тургустунган. Амгы үеде 4 кижизидикчи, 4 дузалакчы башкы ажылдап турар. Ында 42 уруглар бар. Ийи бөлүккө чардынган. Уруглар садының коллективи «Детство» деп программа-биле ажылдап турар. Сорулгазы — уругларны чараш аажы-чанга кижизидери, чагай чаңчылдарны өөредери.

Садиктин эргелекчизи Светлана Дакчановна Сандак. Ол чаа-ла үш чыл ажылдап турар бол, ажилыңга харысалгалыг, кызымаа-биле ада-иелерниң хүндүткелин чаалап алган.

Часкы үеден эгелеп ол башкылар-биле кады расаданы тарып, ногаа аймаан тарыыр огородун белеткеп, чылдың-на боттарын ногаа аймаа-биле четчир кылдыр хандырып ап турар. Ол ышкаш боттарының күжү-биле янзы-бүрү каттардан вареньеелерни белеткеп, күзүн эм оъттарны чыып ап келген.

Школа, ада-ие, чагырга чери, медпункт, «Кара-Тал» катгышкан бүдүрүлгө-биле харылзаалыг ажылдап турар. Ук коллектив

Светлана Дакчановнаның удуртулгазы-биле Культура бажыңының ажилдакчыларының эрттирип турары янзы-бүрү хемчеглерге идепкейлиг киржип турар. Эрткен чылын «Бирги категорияның уруглар сады» деп атты чедип алган. Коллективте колдуунда анык башкылар ажылдап турар. Улуг бөлүктүн эки ажилдап турар башкыларынга Лилия Михайловна Салчакты хамаарыштырып болур. Бо башкы чокта чаа кожуунга болуп эрткен «Кижизидикчи-2002» деп мөөрейге «Педагогтук эрудизм» деп номинацияны төлөпти-биле чаалап алгаш, хүндүлүг бижик, өртектиг белек-биле шаңнаткан. Хоочун башкы

Екатерина Бай-Караевна Базырның ажылы база макталдыг. Ол чаштарны танцы-самга өөредип турар. Ада-иелер уруглар садының коллективинге чедишкюн-нерни күзевишаан, поварлар Розалия Михайловна Томбиевага, Конгаа Чимисмаага оларның чаштарга амданның болгаш шынарлыг аш-чеми дээш четтиргенин илередип турарлар.

Шынап-ла, «Эрестер» уруглар сады хөгжүп, чылдан чылче эскижип турары удуртуп баштап турар кижиден дыка хамааржыр деп бодаар мен. Ук коллектив дузалал ажил-агынын улам хөгжүдөр деп планнап турар.

Клара ДОНГАК

Терлиг-Хая школазының башкызы.

СПОРТ СПОРТ

Түннел оюнче кирген

Тываның шыдыраачыларындан чагаалажып ойнаар «Прогресс» деп шыдыраа клубунда бактаап турарлар хөй.

«Прогрестия» кубогу дээш болган маргылдаага тиилээш, В.И.Гребенкин Россияның бирги чери дээш маргылдааның түннел оюнунче кирген.

Экс-чемпион тиилээн

РФ-тин Юстиция яамызының Тывада кеземче күүседир эргелелиниң бирги чери дээш шыдыраага ажык маргылдаа болган. Анаа Тывага шыдыраа талазы-биле 9 дакпыр чемпионнаан Леонид Мохов тиилээн. Айлаң ДАРЖАА.

«ТЫВА ХАРЫЛЗААИНФОРМ» ДЫҢНАДЫП ТУР

Харылзаа ачы-дузанын бот-үненин өскенинге холбаштыр «Тыва харылзааинформ» ФКУБ-туң чонга дыннадыры болза:

Россияның монополияга удур политика яамызынын айтышкынын езугаар тус чернин телефон харылзаазынга ачы-дуза чедиреринин өртектерин өстүрген.

2002 чылдың ноябрь 1-ден эгелээш, телефон ажыглааны дээш бир айда **чурттакчы чон 95 рубль**, а **организация черлери 150 рубль** төлээр.

Бай-Тайга кожууннун Кара-Хөл чурттуг **Кенден Савылович ИРГИТТИН** салгалдары: Сайын-оол, Самбыга (Ыыттава кадай), Севил, Белекпейнин авазы, Дембирел, Намчыл (Аскак дарга), Байыр, Канчыыр, Чыгызмаа оларнын ажы-төлүн болгаш уйнуктарын Кызыл хоорайга

Октябрь 26-да 12 шакта Машина-тудуг заводунуң кафезинге болур **Таньжылга** кежээзинче чаладывыс. Дадьвырлыг. **Оргкомитет.**

50 ХАРЛААН УЧИЛИЩЕ

Октябрь 18-те Кызылдың I дугаар профессионал-техниктиг училищези тургустунганындан бээр 50 чыл оюн байырлыг байдалга демдегеп эрттирген.

Училищениң бирги каадын-дан эгелээш, 2-ги каатта эрткен чайын дээвири буступ дүжүп турган улуг залга чедир байырлыг шинчи кири каастаттынган. Ында делгезен хана солуннар, стендлерде бо эрткен 50 чылдын иштинде училищениң амыдыралын, хоочуннарын, тергин башкыларын, ажылдакчыларын, өөреникчилерин, амгы үеде байдалын болгаш шаңнал-макталдарын делгеп көргүскен.

Училище эң баштай 1952 чылда Тывага көдээ ажыл-агыйнын эргежок херек кадрлары — калбак профилдин механизаторларын, трактористер-машинистерни белеткээри-биле тургустунган. Училищениң доозукчулары республиканың колхоз, совхоз бүрүзүнге ажылдап, бедик шаңналдарга төлептиг болуп турганын база айыткан. Чижээ, «Победа» совхозтун мурнакчы механизатору чораан, амгы үеде арат ажыл-агыйын тудуп орат Социалистиг Күш-ажылдын Маадыры Василий Янчат, ТКУ-нун экономика кафедрасынын эргелекчизи, экономика эртемнеринин кандидаты Василий Оюн. Чартык чүс чыл дургузунда училищеге 7 директорлар ажылдаан. Баштайгызы Ярцев, а оон К.Ф.Шишигин дээш, оон-даа өскелерни коллектив чылы-биле амга чедир сактып чоруур. Директор А.Д.Дагбалдайнын училищеге ниити ажылдаан стажы 20 чыл, ооң иштинде 10 чыл дургузунда ол директорлап келген. Ам бо хүннерде училищеге 160 башкылар болгаш мастерлер чүгле механизаторларны эвес, амыдыралдың негелделеринге дүүштүр чаа-чаа мергежилдерге сургуулдарны өөредип турар. Училищениң доозукчулары арга-арыг ажылдакчызы, социал ажылдакчы,

көдээ ажыл-агыйнын бухгалтери, поварлар, машина септелгезин кылыр улус, чиик хеп даараныкчылары, спорт тренери дээш, мергежилдерни чедип ап турар. Оларнын хей кези кожууннардан уруулар, оолдар. Бо хүнде ында 650 кижжи өөренип турар.

50 харлаан Кызылдың I дугаар профессионал-техниктиг училищениң байырлалынга оон кашкаш чылдарда дооскан өөреникчилери, ажылдап чораан башкылар болгаш өске-даа аалчылар байыр чедирип, деткимче кылдыр белектерни тыпсып турган. Профтөхөөредилге департаментизинин даргазынын ора-лакчызы Н.В.Шмелева Тывада бар 13 профессионал-техниктиг училищелернин мурнундан автохөлге садып алыр кылдыр 120 муң рубльди тывыскан. Ол дээрге училище бүрүзүнүн оннап чыгган акшазы болуп турар. Дээди Хуралдың депутаттарынын мурнундан А.С.Новиков өнүгү телевизорну деткимчеге берген. Хуу сайгарлыкчы Л.Б.Черепанова 12 муң рубль түннүг акшага машина аккумулятору, кардан болгаш даараныр машинаны белекке берип, байыр чедирген. Дээди өөредилге черлеринче кирериниң белеткел төвү факс-телефону, училищениң Межегейде салбыры шак дээш, өске-даа суй белектерни аалчылар тывыскан. 18 дугаар бөлүктен бир ада-ие училищеге дузалал ажыл-агыйын тудуп, ам-даа сайзыраарын күзөөш, бир өшкүнү база салганы солун.

Байырлал студентилернин болгаш Таньжы кожууннун «Межегей» бөлүүнүн солун концерти база аалчылар, башкыларнын шайлаашкыны-биле доозулган.

Чойганмаа САТ.

ЧУРУКТА: кичээл үезинде.

АЖЫЛДААР КҮЗЕЛДИГЛЕРГЕ!

Хову-Аксында болгаш Хандагайтыда КЭХЭ-ге 3 чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг **кол бухгалтерлер** негетинип турар. Оларны конкурс езугаар шилип алыр. **Телефону 1-19-88.**

Тере-Хөл кожуун чагыргазы, ТР-ниң Чазааның девискээр эргелелиниң Тере-Хөл кожуунда удуртулгазы автоаварияга таварышкаш мөчээш

Михаил Сергеевич ДАНГЫР-ООЛ,
Ай-оол Чамааевич МАНЧЫН

оларнын өг-бүлелеринге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

“ҮҮЖЕМНИ ЧАСКАЛАКТА...”

Чүлдүм Чап Монгушович — 1939 чылда Чөөн-Хемчик кожууннун Хорум-Даг сумузунуң Кош-Терек деп черге төрүттүнген.

Башкы институтун дооскаш, Чыраа-Бажы, Чыргакы, Шеми, Торгалыг, Хандагайты школаларынга башкылап, директорлаан. Өвүр районун өөредилге килдизин эргелекчилээш. 1992-96 чылдарда республиканың башкылар билии сайзырадыр институтка кафедра эргелекчилээш, Кызылдың 9 дугаар школазынга Улусчу педагогиканы башкылаан.

Ооң чогаалдары, критиктиг сайгарылгалары республика солуннарынга, «Улуг-Хем» альманахка парлаттынгылаан. «Номчукчунуң эскериглери» (1984), «Кырган-авам аптаразы» (1989), «Тевек» (1996), «Шагаам-сүзүглелим» (1999), «Улусчу педагогикага ажыглаар чамдык сестернин, журларнын чюкек тайылбырлары» (1999), «Эзенгилер кыңгыраажы» (1999) деп номнары чырыкче үнген.

Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң кежээтүнү, 1999 чылда мөчээш.

Тыва тоолдарда «Адаң адаан адың кымыл, иен берген шолан кымыл?» деп таньжар-ла болгай. А улустун чаңчылында албан-биле ада-өгбезин уктап айтырында уjur-ла бар. Бо бүгүнү бода олурар, «Чүлдүм Чап Монгушовичиниң улуг уруу мен» дээш кажанда-даа арнын кыспас, а харын-даа чоргаарал-биле чугаалаарымны миннип ор мен. Чүге дизе ачам ышкаш улуг угаанын, сеткили биче кижжи амдыга дээр көрбээш мен. Ол кандыг-даа кижжини кичээнгейлиг дыңнаан, чугаалашкан олурар. «Эн-не чечен-мерген кижжи — чон» деп, ачам чугаалаар чүве. Эгелеп чоруур шүлүкчүлери, бижикчилерни деткип, үргүлчү кады сайгарган олурар. Кымга-даа чажам дивес, эмин эрттир бөдүүндүнден уруулары биске чеме-леди берген-даа турар. Санаар болза, та чеже кижиниң диплом ажылын, та каш эртем ажылын (диссертация) бижип кылчып берген. Ол үениң кижилери шупту ындыг бе азы ачамнын биче сеткилдиги бе, ынча хей угаан ажылы кылган өртзэнге кылгырай хапта ажыг суксун, чигир-шоколад бээрге, четтирип олурар. Кээргенчиг-даа, чаптанчыг-даа, хоранчыг-даа...

Ачамнын хей чүве билири — езулуг «кылаштап чоруур энциклопедия». Кезээде номчуттунарындан төнчү чок билигилги чорааны биске улуг үлегер-чижек. Бо шагда кижжи бүрүзү эртемниг (дипломнуг) хиреде, ханы

билигилги кижилер ховартаанынга ачам аажок хомудаар чүве. Сонуургалдары, бижип чораан ажылдары хей талалыг: чогаал сайгарылгазы, калбак чогаал, шүлүк, аас чогаал, этнография, улусчу чаңчылдар, этнопедагогика, журналистика. Үеде четтигип, ажылдап билирин кижжи магадаар.

Тыва дылды хумагалаарынче улуг сагыш салып, хей ажылдарны бижээш. Ооң уламындан бижиир «дылы нарын», ылангыя уран чүүл сайгарылгаларында тыва дылда философчу угаадыгларын кижжи бүрүзү билбейн баар турганы чадавас.

Ачамнын бир онзагай талазы — кажанда-даа кижжи бактавас, ыяап-ла бир эки талазын көрүп чугаалаар. Шынап-ла, «Угааныг кижжи бодун сойгалаар, чегенчиг кижжи өскелерге чөп» дизири-ле шын.

Аар араан чылында: «Кончуун көрүнерем, бүдүн делегейни угаан-медерел эвес, а акша-тегерик чагырар апарган. Канчаар улус боор силер, уруум, оода чаңгыс оглумну чүге «ушта шавар, хөме таварар кылдыр» өөретпээн кижжи боор мен» — деп, аймаарап олурганы сагыжымда артып калган. А-а богда, күжүр ачамны! Куш чуургазындан чылан төрүттүнер эвес. «Акша-тегерик, эт-херенгиде чүү боор, бөгүн бар, даарта чок, а эртем-угаан мөңгөде болгай» — деп бодунуң-на чугаазын катаптап часкарып-даа олурдум ийин.

Кырган-ачавыс Монгуш Чүлдүм Баржыевич Моолдун хүрээзинге хуурактар чадазын дооскаш, он чеди чыл иштинде суму чагырыкчылап келген. А өгбе кырган-адавыс Монгуш Баржи Хорум-Дагнын Чыргакы хемге чурттап чораан сурагылгы тудужу, кыс улус чийгедип божудары-биле төөгүге артан. Өгбелеринин буяны-ла четкен боор, ачам чок болурга улуг эртемден башкывыс Кенин-Лопсан Монгуш Бора-Хөөевич: «Ачаңар кончуг буянын кижжи, езулуг бургандан башкы чүве» — дээнинге өөрүп, үнелеп-сөгүрүп чоруурдур бис.

Бурунгу кыдат философ Конфуцийнин «Езулуг эр кижжи хөйге көскүлөңнээр дээш кыспас, а бодун сайзырадыр дээш кызар» дээни езулуг-ла мээң ачам Чүлдүм Чап Монгушовичинин дугайында деп болур мен. Дириг чораан болза, тергин өөредилги уйнуктары — Орланнын оолдарына, хеймер кызы Вилория Шожупканнын «Чылдын башкызынга» тиилээш, Россия мөөрейинге чедишкениг киришкенинге та кайы хире чоргаарап чоруур. Аарыгнын халавындан дыка хей ажылдарын чедир биживээни, дамчыдып четтиктээни хомуданчыг-дыр.

Ачам амыдыралга дыка ынак кижжи, мага хандыр чурттаксаар. Ооң бижээни сөөлгү одурдулары бо:

Чуртталганың сүүзүннүг
Чулуунга чаа харамдыгып,
Угаан-бодал шыгжамыры
Үүжемни часкалакта,
Уран сөзүм сөглээлекте,
Улчуй бээрим ол-ла чоор бе?
Алдан дээрге назы эвес
Азарганчыг үе-дир оң.
Аваң өөндөн амдыы чаа-ла
Аптаң-соваң үнген дег сен.
Сагыжымга чедир чурттаар
Салым черле турбас чоор бе?
Чуртталгамга «хандым»,

«болзун»

Шупту чүвээ «пөктүм» дээнин
Тону-Көктүн, Күлтегинниң
Тоожулалындан тыппаан ийик
мен...

1999, май.

Вилена ООРЖАК
ТР-ниң культуразынын
алдарлыг ажылдакчызы.

ШЫН Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязынын коллективни.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК
РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЈНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.
КИЛДИСТЕР: Нийтилел-политиктиг килдистер — 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, улуттур болгаш медээлер килдистери — 3-34-98, тел/факс (394-22) 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;
Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну «Шын» солун редакциязынын компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыскааган. Неделеда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6036.
Чагыл 120.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязынын Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хойлуудулгазынын чорудулгазынга контроль болгаш бүртүктелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүртүктетинген.
Бүртүктетирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркөмтединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарнын авторларынын бодалдары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.